

Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches
ISSN 2667-7075 | e-ISSN 2687-3605 | <https://dergipark.org.tr/pub/mesned>
Cilt (Vol.) 11 Sayı (Issue 2) Güz - (Autumn) 2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

(Bu Makalenin intihal içermediği benzerlik tarama programlarıyla teyit edilmiştir. / The similarity that this article does not contain plagiarism, has been confirmed by plagiarism checker programs.)

Gönderim Tarihi: 14.10.2020 | Kabul Tarihi: 23.11.2020

İletişim Modelleri Işığında Dini İletişimin Doğası

-The Nature of Religious Communication in the Light of Communication Models-

Yusuf BATAR*

Atıf/Citation: Batar, Yusuf. "İletişim Modelleri Işığında Dini İletişimin Doğası / The Nature of Religious Communication in the Light of Communication Models". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches*, (Güz 2020-2): 417-439.

Öz:

Bu çalışmada iletişim modellerinin verileri ışığında dini iletişimin yapısı tahlil edilmektedir. Doğrusal ve etkileşimli iletişim modellerinde dile getirilen hususların dini iletişim açısından oynadıkları roller üzerinde durulmaktadır. Konunun teorik çerçevede ele alındığı bu çalışmada alan yazındaki tespitler, dini iletişim açısından değerlendirilmektedir. Doğrusal modellerde iletişimin temel öğeleri olarak kabul edilen kaynakla birlikte sırasıyla içerik analizi, medya analizi ve hedef analizi, kodlama ve gürültü faktörü gibi unsurlar üzerinde durulmaktadır. Etkileşimli modellerde ise dini iletişimin dairesel ve devingen yapısı, kaynak ile alıcının etkileşimi, sosyal çevrenin iletişimdeki rolü gibi konular işlenmektedir. Diğer iletişim türlerinde olduğu gibi dini iletişimin de psikososyal ve kültürel koşullara göre şekillendiği gözlemlenmektedir. İletişim modellerinde dile getirilen etkili iletişim faktörleri sayesinde dinin kendisine özgü metafizik içeriğiyle ilgili etkin paylaşımların yapılabileceği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Dini İletişim, İletişim Modelleri.

Abstract:

In this study, the structure of religious communication is analyzed in the light of the data of communication models. The roles of the issues expressed in linear and interactive communication models in terms of religious communication are emphasized. In this study, in which the subject is dealt with theoretically, the findings in the literature are evaluated in terms of religious communication. In linear models, elements such as content analysis, media analysis and target analysis, coding and noise factor are emphasized, together with the source, which is considered as the basic elements of communication. In interactive models, topics such as the circular and dynamic structure of religious communication, the interaction of the source and the receiver, the role of the social environment in communication are covered. It is observed that religious communication is shaped according to psychosocial and cultural conditions, as in other communication types. Thanks to the effective communication factors expressed in communication models, it appears that effective sharing can be made about the metaphysical content of the religion.

Keywords: Communication, Religious Communication, Communication Models.

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, yusuf.batar@inonu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-1620-7754.

1. GİRİŞ

İletişim modelleri, soyut ve dinamik bir yapıya sahip olan iletişim olgusunu zihnimizde canlandırmamızı kolaylaştıran, adeta soyutu somutlaştırarak onu anlamamızı kolaylaştıran araçlardır. İletişim olgusunun 20. Yüzyılın ortalarından itibaren bilimsel olarak ele alınmasıyla birlikte geliştirilmeye başlayan bu modeller zaman içerisinde iletişimin birçok boyutunu içine alacak şekilde geliştirilmiştir. İletişim alanındaki çalışmalarda bu modeller en basitinden karmaşık olana doğru, tek yönlü (doğrusal) iletim odaklı modeller, karşılıklı iletim odaklı modeller ve etkileşim odaklı modeller şeklinde üç ana başlık altında işlenmektedir.¹ Tahmin edilebileceği gibi tek yönlü iletim modelleri olarak adlandırılan ilk iletişim modelleri bu alandaki ilk çalışmalardır. Bu modellerde iletişim, kaynaktan alıcıya doğru akan tek yönlü bir iletim süreci olarak değerlendirilmiştir. Zamanla gelişen karşılıklı iletişim modelleri, alıcıda oluşan etkinin önemine, etkileşim odaklı modeller ise daha bütüncül bir yaklaşımla iletişim sürecindeki bütün unsurların birbiriyle etkileşim halinde olduğuna ve dolayısıyla iletişim olgusunun çok boyutlu ve etkileşimli dinamik bir süreç olduğuna dikkatlerimizi çekmiştir.

İletişim olgusunun bu genel yapısıyla ilgili tespitler, sosyal bir varlık olan insanın neredeyse bütün hayatında var olan iletişim sürecini daha doğru bir şekilde anlamaya ve bu imkânı daha etkin bir şekilde kullanmaya fayda sağlamıştır. Nitekim insanın aile hayatı, ticareti, siyasi ilişkileri, eğitimi vs. bütün ilişkileri iletişime dayalı süreçlerle şekillenmektedir. Diğer bir ifadeyle insan hayatına anlam katan bütün sosyal ilişkilerin *istendik* yönde ilerlemesinde iletişim en belirleyici unsurdur. Bireysel ve toplumsal hayatın vazgeçilemez bir paydasını oluşturan dini hayat ve buna bağlı dini ilişkilerde de iletişim oldukça belirleyici bir unsurdur. Hatta geçmişten günümüze insanların dinle olan ilişkisinin oluşumunda iletişim çok daha belirleyici olmuştur. Peygamberlerin toplumlarla olan ilişkilerini baştan sona “dini iletişim süreci” olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü her bir peygamber Allah’tan vahiy yoluyla almış olduğu mesajı, insanlara sözlü ve yazılı araçlarla iletmeye çalışmıştır. Peygamberlerin kavimleriyle olan iletişim ilişkilerinde, iletişimin bütün unsurlarının devrede olduğunu görebiliyoruz.

Son peygamber Hz. Muhammed (a.s)’in vefatından sonra bu iletişim süreci, O’nun bıraktığı emanetlere (Kur’an ve Sünnet) ve yine insanlar arası ileti-

1 Werner J Severin vd., İletişim Kuramları: Kökenleri, Yöntemleri Ve Kitle İletişim Araçlarında Kullanımları (Eskişehir: Anadolu Univ., 1994).

şime dayalı olarak devam etmektedir. Din hakkında bilgi sahibi olanlar bu bilgilerini yine çeşitli iletişim yollarını kullanarak insanlara iletmeye devam etmektedirler. Bunun da ötesinde dini gelenek içerisinde gelişen her türlü oluşum da kendi içinde, insanların dinle etkileşim kurmalarına yol açan çeşitli iletişim ortamları oluşturmaktadır. Camiler, mescitler, kütüphaneler, ilim meclisleri, eğitim kurumları ve eğitsel faaliyetler, sosyal ve kültürel etkinlikler vb. oluşumların hepsi aynı zamanda birer iletişim ortamıdır. İnsanların dinle ilgili tutumları bu tür ortamlarda oluşmaktadır. Dolayısıyla dini iletişim kavramını ele alırken salt anlamda iki tarafın birbirine mesaj iletmesinin ötesinde insanda din algısının oluşumuna etki eden psikolojik, sosyolojik, kültürel vb. insani unsurların tamamını göz önünde bulundurmamak gerekir.

İletişim modelleri, dini iletişim olgusunun çok boyutlu doğasını çözümlenememize yardımcı olacak bazı veriler elde etmemizi kolaylaştırmaktadır. Çünkü bu modellerde, iletişim sürecinde etkin olan fiziksel unsurlardan soyut unsurlara varıncaya kadar bütün etkenlerin rolü somut bir şekilde gün yüzüne çıkartılmaya çalışılmaktadır. Kabul etmek gerekir ki, diğer alanlarda olduğu gibi dini alanda da iletilen her bir mesajın, oluşumundan muhataba iletimine varıncaya kadar içerisinden geçtiği birçok psikolojik, sosyal, kültürel vs. süreç bulunmaktadır. Şu andaki konuşmalarımızın esinlendiği geçmiş deneyimleri, içinde bulunduğumuz koşulların anlamamıza ve anlamlandırmamıza olan etkisini göz ardı edersek söz konusu mesajları doğru bir şekilde değerlendiremeyiz. Bu süreçler dikkate alınmadığı müddetçe söz konusu mesajı aslına uygun bir şekilde çözümleremeyiz. İletişim modelleri bu süreçleri çözümlenememize yarayacak bir bakış açısı kazandırması açısından önemlidir. Böyle bir bakış açısı insanların birbirleriyle ve dinle daha sağlıklı ilişkiler geliştirmelerine olanak sağlayacaktır. Yanlış anlamamanın ve yanlış anlaşılmanın yol açtığı iletişim çatışmalarını düşündüğümüzde bu konunun ne kadar önemli olduğunu rahatlıkla anlayabiliriz.

Diğer taraftan dini gelenek içerisinde oluşan dini söylemi doğru bir şekilde tahlil etmek ve bugün üretilen dini içerikli mesajların kodlarını çözümlenmek amacıyla da iletişim modellerini kullanabiliriz. Vahiyden beslenen dini geleneğimiz içerisinde farklı yorumların ve kurumsal yapıların varlığı bir vakıdır. Bu farklılığın temelinde aynı mesajın farklı şekillerde anlaşılmasından kaynaklandığı da herkesin malumudur. Tefsirde, fıkhıta ve kelim alanında yansımalarını gördüğümüz bu çoklu yorumun temellerine indiğimizde, iletişim modellerinde dile getirilen psikolojik, sosyolojik, kültürel vb. unsurların etkisini rahatlıkla görebiliriz. Aslında bizler de geleneği okurken veya geleneğimizle iletişim kurarken benzer bir etkileşime tabiyiz. Gelenekten aldığımız bir mesajın kodlarını çözerken birçok psikolojik, sosyolojik, kültürel vb. etkenin etkisin-

de kalıyoruz. Aynı zamanda bugün oluşturulan dini söylem ve insanların kendi aralarındaki dini iletişim süreçlerinde de benzer etkileşimler yaşanmaktadır. Dolayısıyla dini iletişimin doğasını doğru bir şekilde çözümlmek için iletişim modellerinde somutlaştırılmaya çalışılan her bir unsuru göz önünde bulundurmak gerekir. Bu veriler daha sağlıklı ve etkili bir dini iletişim ortamı oluşturmada bize yol gösterici olabilir.

Bu çalışmada çeşitli iletişim modellerinde dile getirilen hususların dini iletişim açısından oynadıkları roller üzerinde durulacaktır. Söz konusu modellerde iletişim kaynağı, mesaj, kanal, alıcı ve iletişim ortamıyla ilgili birçok unsur tahlil edilmektedir. Bu unsurların dini iletişim süreçlerinde nasıl ve ne şekilde etkili oldukları bu çalışmada analitik bir yöntemle işlenecektir. Bu arada dini iletişimin kendisine özgü doğasından kaynaklanan ve iletişim modellerinde pek fazla değinilmeyen unsurlar üzerinde ayrıca durulacaktır. İletişim alanındaki çalışmaların verilerine dayalı olarak gerçekleşen bu çalışmada literatür incelemesi, verilerin analizi ve yorumlanmasıyla bazı sonuçlara varılmaya çalışılacaktır.

2. DİNİ İLETİŞİM KAVRAMI

Din ve iletişimin köklü bir ilişkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Kur'an-ı Kerim'de, Allah-insan iletişimi (vahiy ve ibadet/dua), Allah ve diğer varlıklar arasındaki iletişim, bir de bütün varlıkların kendi aralarındaki iletişiminden bahseden birçok ayet yer almaktadır. İlgili ayetlere baktığımızda Allah ile manevi varlıklar (melek, cin ve şeytan), Allah ile insanlar ve Allah ile diğer varlıklar arasındaki iletişime ilişkin ayetlerde oldukça çarpıcı diyalogların anlatıldığını görebiliyoruz (Bkz: Bakara Suresi 2/30-32, 40; Hicr Suresi 15/ 32-42; Şûrâ suresi 42/51; Nisa 4/163).

Kur'an-ı Kerimde, bütün evreni kuşatan ve merkezinde Yüce Allah'ın olduğu bir iletişim düzeninden bahsedilmektedir. Anlatılan iletişim türlerinin mahiyeti ayrıca ele alınıp tartışılabilir. Ancak dinin bütün varlık âlemini bir iletişim sistemi içerisinde değerlendiriyor olması bu konuya çok farklı boyutlar kazandırmaktadır. İletişim konusuna bu bakış açısıyla bakmak bize çok daha geniş bir değerlendirme imkânı kazandıracaktır.

Dini iletişimle ilgili olarak göz önünde bulundurmamız gereken önemli bir diğer husus da şudur: Bilindiği gibi insanların varlık amacını kendilerine hatırlatmak ve bu konuda örnek bir yaşam sergilemek üzere periyodik olarak peygamberler gönderilmiştir. Peygamberlerden ve onların kavimleriyle olan

ilişkilerinden bahseden ayetlerde yine güçlü bir iletişim sistemi dikkatimizi çekmektedir. Şöyle ki, Yüce Allah peygamber olarak seçtiği kullarına etkili bir iletişim şekli olan vahiy yoluyla gerekli bilgileri iletmekte; peygamberler de Yüce Allah'tan aldıkları mesajı insanlara tebliğ etmektedirler. Arapça bir kelime olan tebliğ kavramı, bir mesajı ilgisine olduğu gibi iletmek anlamına gelmektedir.² Görüldüğü gibi insanın dinle olan ilişkisi yine bir iletişim süreciyle kurulmaktadır. Hz. Âdem (a.s)'dan Hz. Muhammed (a.s)'a varıncaya kadar bütün peygamberler bu iletişim süreçlerini işleterek insanların dinle olan ilişkisini devam ettirmeye çalışmışlardır. İlk halkasını peygamberlerin oluşturduğu bu yayılım sistemi, halkaya dâhil olan diğer inanmış insanların çabasıyla yaşama-ya devam etmiştir.

Dinde iletişimin faydası ve gücü o kadar önemsenmiştir ki, bütün peygamberler en zor şartlarda dahi kendilerine vahyedilen mesajı toplumun bütün kesimlerine kesintisiz bir şekilde iletmekle emrolunmuşlardır. Bu konuda herhangi bir mazeret kabul edilmemiştir. Bütün peygamberler, en azılı muhaliflerine bile tebliğ etmekten vazgeçmemeleri konusunda teşvik edilmişler ve bir gevşeklik göstermemeleri konusunda uyarılmışlardır. Bunun dışında inanan insanların kendi aralarında sürekli iletişim halinde olmalarının emredilmesi de bu konuya verilen önemin diğer bir göstergesidir. Nitekim başta akrabalık ilişkileri olmak üzere komşuluk ilişkileri ve Müslümanlar arası ilişkiler sürekli gözetilmesi gereken ilişkiler kapsamında değerlendirilmiştir. Selamlaşmak, ziyaretleşmek, hediyeleşmek gibi insanlar arası ilişkiyi güçlendiren uygulamalar adeta birer ibadet gibi değerlendirilmiştir. Dolayısıyla dinin yeryüzünde yayılıp yerleşmesinin temelinde etkin ve yaygın bir iletişim sisteminin olduğunu söyleyebiliriz. Daha özet bir ifadeyle din yeryüzüne iletişim yoluyla yayılmıştır diyebiliriz. İletişimin dini açıdan önemini ortaya koyan bu girişten sonra şimdi dini iletişim kavramının mahiyetini ve süreçlerini ana hatlarıyla ele alabiliriz.

Dini iletişim, dini içerikli mesajların paylaşıldığı ve kodlamada diğer göstergelerin yanında dini sembollerin de kullanılabilirdiği bir iletişim türüdür. Paylaşılan içerik dini bir bilgi olabileceği gibi, dini bir duygu, dini bir düşünce veya tutum da olabilir. Dolayısıyla dini iletişimde içeriğin ve sembollerin dini karakter taşıması dışındaki diğer bütün unsurlar genel iletişimle aynıdır. Süreçler de benzer şekilde ilerler. Dolayısıyla iletişimin geneli için geçerli olan kurallar ve göz önünde bulundurulması gereken hususlar dini iletişim için de geçer-

2 İbn Manzur, Ebu'l Fadl, Cemalu'd-din, Muhammed, b. Mukrim, el-Efriki, Lisanu'l Arabi, 1. Baskı, (Beyrut: Daru'l Fikr, 1990), VIII, s.419.

lidir. Diğer bir ifadeyle dini iletişim kavramını, iletişim kavramıyla ilgili tanımlarda çizilen çerçeve dâhilinde tanımlamak gerekir.

Hem günlük dilde hem de bilimsel literatürde giderek yaygın bir şekilde kullanılan iletişim kavramı, Latince'deki "communicato" ve batı dillerindeki "communication" kavramının karşılığıdır. "communicato" kavramının kökeni de, ortaklaşa ya da ortaklık kurma demek olan yine Latince "communis" kavramına dayanmaktadır.³ Demek oluyor ki, iletişimin esası bir şeyleri ortak kılmaya dayanmaktadır. Türkçede de benzer şekilde bu kavram şu şekilde tanımlanmaktadır:

"1. Duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme, komünikasyon;

2. Telefon, telgraf, televizyon, radyo vb. araçlardan yararlanarak yürütülen bilgi alışverişi, bildirişim, haberleşme, muhabere, komünikasyon."⁴

Türkçede kullanılan "İletişim" sözcüğünün, günlük konuşmalarımızda (bir şeyi bir yerden bir yere götürmek anlamında kullandığımız) "iletme" kelimesiyle köken olarak ilişkisi vardır. Ancak iletişim bu iletme işinin karşılıklı olduğunu ifade etmektedir. İletilen şey bir nesne olabileceği gibi bir duygu ya da bir düşünce de olabilir. Dolayısıyla Türkçede iletişim ya da bununla eşanlamlı olarak kullanılan sözcüklerin hepsi bilginin, haberin, kişinin, nesnenin karşılıklı olarak bir yerden başka bir yere taşınması anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

Çok boyutlu bir kavram olan iletişimi her disiplin kendi açısından farklı şekillerde tanımlamaya çalışmıştır. Her biri iletişimin farklı bir boyutuna işaret eden bu tanımlamalarda iletişimle ilgili, anlam üretmek ve üretilen anlamları başkalarıyla paylaşmak,⁵ simgeler aracılığıyla duygu ve düşüncelerin insanlar arasında bazı ortamlar ve kanallarla aktarılması,⁶ kültürün insan topluluklarına dağıtımı,⁷ enformasyon yayma⁸ gibi hususlar sayılmaktadır.

3 Oskay Ünsal, İletişimin ABC'si (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2015), 23.

4 TDK, "Güncel Türkçe Sözlük", http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.597991840f5e16.19445040 (11 Ocak 2020).

5 Üstün Dökmen, Sanatta Ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları Ve Empati, 2015, 19; Veyssel Kılıç, Dilin İşlevleri ve İletişim: Dilbilim Açısından Kuramsal Bir Çalışma (İstanbul: Papatya, 2002), 16.

6 Merih Zillioğlu, İletişim Nedir? (İstanbul: Cem Yayınevi, 2014), 21; Aysel Aziz, İletişime Giriş (İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2023), 28.

7 Alim Kaya, Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim (Ankara: Pegem Akademi, 2017), 1.

Yukarıda sayılan hususları da içeren genel bir tanımla iletişim, haber, bilgi, duygu, düşünce ve tutumların simgeler sistemi aracılığı ile kişiler, gruplar arasında ya da toplumsal düzeyde değiş-tokuş edildiği dinamik bir süreç olarak tanımlanmaktadır.⁹

İletişim alanındaki araştırmalarda aktarılan yüzlerce tanımda ve yukarıda öne çıkarılan ifadeler kapsamında iletişim olgusunda öne çıkan belli başlı hususları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- ✓ İletişimde paylaşılmak istenen duygular, düşünceler ve tutumlar vardır.
- ✓ İletişimde karşılıklı üretilmiş anlamlar vardır.
- ✓ İletişimde yapılandırılmış simgeler, kanallar ve iletişim ortamları vardır.
- ✓ İletişimde karşılıklı aktarım ve etkileşim esastır,
- ✓ İletişimde en az iki taraf vardır.
- ✓ İletişim tek yönlü değil, karşılıklı bir süreçtir.
- ✓ İletişimde bilgi, duygu, düşünce, yaşantı gibi birçok şey paylaşılmaktadır.
- ✓ İletişim sürecinde psikolojik, sosyolojik ve kültürel birçok etken devrededir.
- ✓ İletişim amaçlı bir davranıştır.
- ✓ İletişim kaçınılmaz bir süreçtir.
- ✓ İletişim sürekli devam eden bir süreçtir.
- ✓ İletişim geriye döndürülemez bir akışa sahiptir.
- ✓ İletişimin temelini oluşturan husus ilişkidir.
- ✓ İletişim bünyesinde birçok unsur barındıran bir bütündür.
- ✓ İletişim mesajın aktarılmasında daha öte bir etkileşim sürecidir.¹⁰

8 John Fiske vd., İletişim çalışmalarına giriş (Ankara: Pharmakon, 2015), 15.

9 Füsun Kocabaş vd., Reklam Ve Halkla İlişkilerde Hedef Kitle (İstanbul: İletişim yayınları, 2000), 12.

10 Kaya, Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim, 4-5.

Dini iletişim kavramıyla ilgili yapılan tanımlarda genellikle iletişim kavramından hareket edilerek “dini içerikli mesajların iletişim araçları kullanılarak paylaşımı” çerçevesinde bir tanımlamaya gidildiği görülmektedir.¹¹ Dini iletişim kavramının yukarıda ana hatlarıyla anlatılan iletişim kavramı çerçevesinde ele alınmış olması objektif bir yaklaşımdır. Biz de bu bakış açısına uygun olarak genel iletişim kavramı çerçevesinde şöyle bir tanımın uygun olacağını düşünüyoruz: *Dini iletişim dini içerikli bir duygunun, bilginin, haberin, düşünce veya tutumun bazı simgeler ve kanallar aracılığıyla kişiler, gruplar arasında ya da toplumsal düzeyde belirli ortamlarda paylaşıldığı dinamik bir süreçtir.* Tanımından da anlaşılacağı gibi dini iletişimi diğer iletişim türlerinden ayıran en temel özellik paylaşma konu edilen mesajın dini içerikli olmasıdır. Buna bağlı olarak dini simgeler ve sembollerin kullanılması da dini iletişimin doğasının önemli bir parçasıdır. Bunun dışındaki değişkenler konusunda dini iletişimi genel iletişim kavramının içerisinde değerlendirmek daha gerçekçi bir değerlendirme olacaktır. Örneğin genel iletişimde belirleyici olan psikolojik durumlar, sosyal ve kültürel faktörler dini iletişimin etkinliği açısından da önemlidir. Diğer taraftan iletişimde kullanılan teknik araçlar, fizyolojik imkân vb. durumlar benzer şekilde dini iletişim sahasında da belirleyicidir. Dolayısıyla dini iletişimin kendisine özgü doğasını göz önünde bulundurmakla birlikte, insanın gerçekleştirdiği bir etkinlik olarak bu süreci iletişimin geneli için geçerli olan değişkenler açısından tahlil etmek gerekir. İletişimin doğasını somut bir dille çözümleyen iletişim modelleri bu konuda bize ışık tutacaktır.

3. DİNİ İLETİŞİMİN DOĞASI

Dini iletişim, dinin doğasından dolayı metafiziksel bir boyuta sahip olsa da insanlar arasında gerçekleşen yapısından dolayı içerisinde psikolojik, sosyolojik, kültürel, teknik vs. birçok unsur barındıran dinamik bir süreçtir. Bu unsurların iletişim sürecindeki etkisini somut bir şekilde ortaya koymada iletişim modellerinden yararlanabiliriz. İletişim süreçlerinde kaynak ve alıcıyla ilgili özellikler, içerik, mesajın yapısı ve dili, kullanılan araçların ve ortamın etkisi vb. birçok değişken iletişim modellerinde tahlil edilmekte ve buna bağlı olarak

11 Certel Hüseyin, “Din-İletişim İlişkisi ve Dinî İletişim Engelleri”, SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/21 (2008), 127-158; Köylü Mustafa, Psiko-Sosyal Açıdan İletişim (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011); Cebeci Suat, Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011); Koç Ahmet, Din Eğitiminde Etkili İletişim (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014).

iletişimin niteliğinde oluşan gelişmeler tartışılmaktadır. Bu kapsamda elde edilmiş olan tespitleri dini iletişim açısından değerlendirebiliriz.

İletişim modelleri, iletişim olgusunun temel unsurlarını, bu unsurlar arasındaki etkileşimi resimlemeye çalışan şekil, grafik ve şemalardır. Genelde iletişim modelleri doğrusal ve doğrusal olmayan modeller olarak ikiye ayrılır. Kişilerarası iletişim çalışmalarında ise bu modeller; tek yönlü iletim modeli, karşılıklı iletim modeli ve etkileşim odaklı model olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir.¹²

Doğrusal modeller geri besleme kavramını dikkate almayan modellerdir. En bilinen doğrusal modeller; Aristo, Lasswell, Shannon-Weaver, Berlo modelleridir. Bu modellerde iletişim olgusu basitçe kaynak-ileti-alıcı kavramları çerçevesinde ele alınmakla birlikte, dairesel, spiral gibi doğrusal olmayan modeller ise; geri beslemeyi ve diğer iletişim süreci öğelerini de içeren modellerdir. Bunlar; Osgood ve Schramm, Dance, Gerbner, Newcomb ABX, Westley-MacLean ve Riley-Riley modelleridir.¹³ Çift yönlü ve etkileşimli modellerde iletişim sürecinin öncesinde ve gerçekleşme anında etkili olan psikolojik, fizyolojik, sosyolojik unsurların tamamı göz önünde bulundurulmaktadır. Doğrusal modellerde de iletişimin doğasıyla ilgili ihmal edilmemesi gereken bazı unsurlara işaret edilmektedir. Dolayısıyla dini iletişimin doğası hakkında daha gerçekçi ve ayrıntılı bilgiler elde edebilmek için bütün model tiplerinin verilerine bakmak gerekir.

3.1. Doğrusal Modellere Göre Dini İletişim

İletişimi kaynaktan alıcıya doğru akan bir bilgi akışı olarak değerlendiren doğrusal modellere göre kaynak, iletmek istediği mesajı kodlayarak belirli bir kanala yükler ve bu kanal aracılığıyla alıcıya gönderir. Doğrusal modellerde iletinin anlamlandırılmasından daha çok mesajın iletilmesi süreci üzerinde bir yoğunlaşma olduğunu söyleyebiliriz. Kaynağın aktivitesini esas alan doğrusal modellerde alıcı pasif bir konumda değerlendirilmekte ve bugün önemini daha çok kavradığımız geri bildirim süreci de dikkate alınmamaktadır. Yine bu modellerde, iletişim süreci teknik bir akış şeklinde değerlendirilmiş olup tarafların duygusal durumları göz ardı edilmiştir. Doğrusal modeller iletişim sürecinin bu önemli unsurlarını dikkate almadıklarından iletişim olgusunu tanımlamakta yetersiz kalmışlardır. Bu modeller bazı yetersizliklerine rağmen iletişimin do-

12 Kaya, Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim.

13 Demiray Uğur, Etkili İletişim, ed. Demiray Uğur (Ankara: Pegem Akademi, 2008).

ğası hakkında bazı temel hususları işledikleri için yine de göz önünde bulundurulmaları gerekir.

3.1.1. İletişimin Temel Öğeleri

İletişimin doğasına ilişkin bilinen ilk sistematik çalışmanın Aristo'ya ait olduğu kaydedilmektedir. Nitekim M.Ö. 330 yıllarında yazdığı söylenen *Retorik* adlı meşhur eserinde hitabet sanatıyla ilgili oldukça ayrıntılı konulara yer veren ünlü filozof, bir konuşmanın üç unsurdan oluştuğunu söyler. Bunlar; konuşmacı (hatip), konu ve seslenen kişi (dinleyici)dir.¹⁴ Günümüz iletişim biliminde bu unsurlar kaynak, mesaj ve hedef kavramlarıyla adlandırılmaktadır. İletişim konusunun bilimsel olarak ele alınmaya başlandığı 20. Yüzyılda, Aristo'nun yaklaşık 2500 yıl önce dile getirdiği hususlar esas alınarak süreçte etkili olan daha fazla değişken üzerinde durulmuştur.

İletişim modelleri konusunda öncü sayılan çalışmalardan biri Lasswell'e (1948) aittir. Lasswell modelinde, ("Kim", "Neyi", "Hangi Kanalla", "Kime", "Hangi Etkiyle" söyler) şeklinde bir formülle ele almaktadır.¹⁵ Bu modelde işaret edilen unsurların her biri iletişim sürecini doğru bir şekilde tanımlayabilmemiz açısından oldukça önemlidir. Nitekim "Kim" sorusu iletişimin esas yapılandırıcısı ve denetleyicisi olan kaynak ögesine, diğer sorular ise sırasıyla içerik analizine, medya analizine ve hedef analizine bizleri yönlendirmektedir.¹⁶

Tek yönlü, çizgisel bir model olan Berlo'nun iletişim modelinde de, gönderen, mesaj, kanal ve alıcı olmak üzere dört ana bileşenden bahsedilmektedir. Her unsurun da kendi içerisinde farklı beş faktörden etkilendiği belirtilmektedir. Gönderen ögesinin faktörleri; iletişim becerileri, tutum, bilgi, sosyal sistem ve kültürdür. Mesaj ögesinin faktörleri; içerik, öğeler, davranış, yapı ve kodlardır. Kanal ögesinin faktörleri; duyma, görme, dokunma, koklama ve tatmadır. Alıcı ögesinin faktörleri ise; iletişim becerileri, tutum, bilgi, sosyal sistem ve kültürdür.¹⁷

Dini iletişimde iletilen bilginin veya haberin kaynağı oldukça önemlidir. Kaynağın bilgisi, tutumları, iletişimde bulunma gayesi vb. değişkenlerin hepsi söz konusu iletişimin oluşturacağı etki ve başarısında belirleyici olacaktır. Dini iletişimde kaynak bir insan olabileceği gibi kurumsal bir yapı da olabilir. "Kim" sorusunu iletişimin etkinliği ve oluşturacağı zihinsel/duyuşsal etki açısından

14 Aristoteles, *Retorik*, çev. Mehmet H Doğan (İstanbul: YKY, 2006).

15 Severin vd., *İletişim Kuramları*, 63.

16 Severin vd., *İletişim Kuramları*, 63.

17 Demiray Uğur, *Etkili İletişim*, 56.

ayrı ayrı tahlil etmek gerekir. İletişimin etkinliği açısından, kaynağın alan bilgisi, iletişim becerisi, iletişim araçlarını kullanmadaki yetkinliği, genel kültürü vb. konular ön plana çıkar. Aslında bu konular genel iletişim süreçleriyle benzer bir özellik arz etmektedir. Dolayısıyla burada iletişimin genel anlamdaki doğasında var olan kurallar geçerlidir. İletişimin oluşturacağı zihinsel ve duyuşsal etki açısından ise iletişim kaynağı herhangi bir dini mesajı kendi bilgisi, benimsediği “doğruluk ve geçerlilik” ölçütleri ve hedefleri doğrultusunda yapılandıracaktır. Örneğin Hanefi mezhebini benimseyen bir fetva mercii, herhangi bir fikhî hüküm verirken benimsemiş olduğu mezhebin doğrularına göre fetva verecektir. Burada kaynağın bilgisinin ve söylediklerinin mutlak doğru kabul edilip edilmeyeceği, kaynağın içinde bulunduğu konum, benimsediği tutum gibi unsurların göz önünde bulundurulması gerekir. Dini iletişimin sağlıklı olabilmesi ve çatışmaların olmaması için insanlardan oluşan kaynakların din hakkında söylediklerinin yegâne doğru olarak kabul edilmemesi ve farklı görüşlerin de olabileceğinin öngörülmesi gerekir.

Lasswell’in modelinde analize tabi tutulan içerik, medya ve hedef konuları da dini iletişim açısından oldukça önemli hususlardır. Bu konuları da iletişimin etkinliği ve doğuracağı bilişsel/duyuşsal sonuçlar açısından ele almak gerekir. Teknik açıdan düşünüldüğünde içeriğin gerçekten iletilmek isteneni içermesi ve muhatap açısından anlamlı ve dikkat çekici olması gerekir. Bu özelliğin hem yapıyla hem de anlam bilimle ilgisi vardır. Dini iletişimde içerik oluşturulurken dine ve muhataba uygunluk en öncelikli ölçüt olmalıdır. Tarihi süreç içerisinde şahsi, siyasi, ekonomik vb. sebeplerle oluşturulan manipülatif dini söylemlerin yol açtığı sorunlar bu konunun ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. İletişim kaynağının bu konuda hem bilimsel hem de ahlaki sorumluluğu vardır.

Medya kavramı, mesajı iletmek için kullanılan her türlü kanalı ve aracı ifade etmektedir. Dini içeriğin kendisine özgü metafizik yapısı ve soyutluk özelliği ve kuşatılmaz yapısından dolayı bu alanda kullanılacak olan iletişim araçlarının söz konusu içeriği taşıyacak nitelikte olması gerekir. Aynı zamanda hissedilen dini içeriğin herhangi bir medya aracılığıyla olduğu gibi taşınmasının oldukça zor olduğunun da bilincinde olmak gerekir. Yine de anlamayı kolaylaştıran araçlar, somutlaştırıcı materyaller, sembolik anlatım gibi imkânlar kullanılarak bu alandaki zorluklar aşılabılır.

Dini iletişimde hedef analizi iletişime başlamadan önce yapılması gereken ve süreç boyunca da ihmal edilmemesi gereken bir görevdir. İletişimin temel bir ilkesi olan “hedefe uygunluk” ölçütünün yerine getirilebilmesi için hedef analizi yapılmak zorundadır. Hedefin psikolojik, sosyal, kültürel vs. bü-

tün özelliklerinin göz önünde bulundurulması ve mesajın ona göre yapılandırılıp iletilmesi gerekir. Örneğin soyut bir konuyu henüz somut işlemler dönemindeki bir çocukla işliyorsanız bu içeriği onun anlama kapasitesine uygun hale getirmeniz gerekir. Günümüzde yetişkinlerle çocuklar arasında yaşanan iletişim çatışmalarına baktığımızda aynı dili konuşamıyor oluşumuzun etkisini rahatlıkla görebiliriz.

3.1.2. İletişimde Kodlama ve Kodaçımı

İletişimi doğrusal bir akış şeklinde ele alan önemli çalışmalardan biri de Shannon ve Weaver'in (1949) geliştirdiği Matematiksel İletişim Modelidir. Bu modelde iletişim terimi, "bir zihnin diğer bir zihni etkileyebileceği tüm işlemleri kapsayan çok geniş bir anlamda kullanılmıştır."¹⁸ Bu modelde iletişim süreci iki aşamalı bir şekilde şematize edilmektedir. Birinci aşamada kaynak, iletmek istediği içerikle ilgili iletilerden birini seçer ve birileticiye yükler. İletici söz konusu iletiyi işleyip kodlayarak belirli bir sinyale dönüştürür ve kanalda iletmeye uygun hale getirir. Kodlama iletişimin niteliğine göre yapılır. Konuşmaya dayalı bir iletişimde sözcükler, yazılı iletişimde yazılı kelimeler veya şekiller birer kodlama aracı görevi görür. Görüldüğü gibi bu model ağırlıklı olarak, "hangi kanal en çok sinyal iletir? İletilen bu sinyallerin ne kadarı gürültü ögesi tarafından zarar görür?" şeklindeki soruları kapsamaktadır. İletişimin ikinci aşamasında ise iletici, iletişim kanalından kendisine ulaşan kodu/sinyali yeniden iletiye dönüştürür ve bu iletiyi hedefe gönderir. Hedef iletinin gönderildiği kişi olabileceği gibi bir nesne de olabilir. Örneğin bilgisayarlar birbiriyle iletişim kurmak için ayarlanabilir.¹⁹

Dini iletişimde tercih edilen ileticilerin, kodlanan mesajı aslına uygun bir şekilde sinyale dönüştürecek nitelikte olması önemlidir. Özellikle metafizik ve soyut içerikleri yapılandırırken veri kaybını en aza indirecek kanalları bulmak oldukça zordur. Seçilen sözcükler, yazılan kelimeler veya kullanılan şekiller aşkın mahiyetteki dini içeriği taşımakta yetersiz kalabilirler. Yine de her şeye rağmen dinin zengin ve coşkulu içeriğini hangi kanal daha az kayıpla taşıyabiliyorsa onun tercih edilmesi ve mesajın anlaşılmasını engelleyecek her türlü gürültü faktörüne karşı da tedbir alınması gerekir.

3.1.3. İletişimde Gürültü Faktörü

Bu modelde üzerinde durulan önemli bir unsur da *gürültü* faktörüdür. Burada gürültü, "enformasyon kaynağının isteği dışında sinyale eklenen herhangi bir şey" olarak tanımlanmıştır. Diğer bir ifadeyle *gürültü*, iletinin düzenine karşı

18 Severin vd., İletişim Kuramları, 66.

19 Severin vd., İletişim Kuramları, 64-68.

çıkıp onu herhangi bir biçimde bozan, istenmeyen belirteçlerdir. Radyodaki bir cızırtı sesi, televizyon görüntüsündeki bir gölgelenme ya da bir haber sunucusunun, bilgi kaynağının isteği dışında sinyale eklediği tavırlar gürültüye örnek olarak verilebilir. Hedef açısından ise gürültü, kanal dışından gelen rekabetçi bir uyarı olabilir. İletişimci, kendisiyle rekabet halindeki bir kaynaktan gelen bu gürültüyü engellemek için, iletişim sürecinde kendi belirlilik seviyesini arttırmak zorundadır.²⁰

Bu model açısından dini iletişimi değerlendirdiğimizde, iletişim sürecindeki teknik işleyişin önemi dikkatimizi çekmektedir. Mesajın uygun bir şekilde kodlanıp sinyale dönüştürülmesi ve hedefe ulaştırılması söz konusudur. Soyut ve metafizik bir karakteri olan dini içeriğin aslına uygun bir şekilde kodlanıp sinyale dönüştürülmesi için alan bilgisi ve teknik bilgiye ihtiyaç vardır. Etkili bir dini iletişim süreci gerçekleştirilebilmek mesajların etkin bir şekilde kodlanıp veri kaybına uğratılmadan hedefe ulaştırılması gerekir. Bu konudaki başarı, kaynağın iletim araçlarını etkin bir şekilde kullanabilmesine bağlıdır. Bu modelde işaret edilen gürültü unsuruna karşı durabilmek için de kaynağın kendi mesajının görünürlüğünü öne çıkaracak tedbirler alması gerekir.

Gürültü kaynakları, iletişim kaynağını ve alıcıyı etkisi altına alan fiziksel, psikolojik, nörolojik, toplumsal ve kültürel olabilir. Gürültüye sebep olan fiziksel sorunları gidermek yanında mesajı gölgeleyen her türlü psikolojik, sosyolojik ve kültürel faktörün de baskılanacağı bir iletişim sistemi oluşturulmalıdır. Aslında bu tür engellerin hepsini gürültü kavramı kapsamında görmek gerekir. Örneğin öğretmenin baskıcı ya da aşırı rahat tutumları veya öğrencilerin derse yoğunlaşmasına engel olabilir. Dini bir sohbet veya vaaz esnasında dinleyicileri aşırı derecede korkutmak da asıl mesajı gölgeleyen psikolojik bir gürültü kaynağıdır. Çünkü dehşete kapılan bir insan sağlıklı düşünemez. Diğer taraftan toplumda yerleşmiş herhangi bir kanaat, mesajınızın yanlış algılanmasına sebep olabilir. Yaygın ve örgün din eğitimi alanında bu sorunlarla çok sık karşılaşmaktayız. Özellikle halk arasında yaygınlık kazanmış ve dinin özünü çelişen inanç ve kanaatler çoğu zaman verilmek istenen mesajın doğru bir şekilde anlaşılmasını engelleyebilmektedir. Dolayısıyla bu sahada çalışan kişilerin “gürültü” oluşturacak tutumlardan sakındıkları gibi çevrede bulunan her türlü “gürültü” unsuruna karşı da duyarlı olmaları gerekir.

Yukarıda dört tanesini ayrıntılı bir şekilde aktardığımız doğrusal modellerde de iletişim olgusu benzer öğeler üzerinden ele alınmaktadır. Alan yazında bu kapsamda daha birçok model zikredilmekle birlikte, el aldığımız bu dört

20 Severin vd., İletişim Kuramları, 70-71.

model yeterince fikir verdiği için bunlarla yetinebiliriz. Görüldüğü gibi bu modellerde iletişim kaynağının yetkinliği en temel konu olarak ele alınmaktadır. Buna bağlı olarak kaynağın en uygun mesajı seçebilmesi, vermek istediği mesajı ifade edecek şekilde kodlayabilmesi, en etkili taşıyıcı kanalı seçmesi ve kayıpsız bir şekilde alıcısına ulaştırması konuları üzerinde durulmuştur. Bu modellerde neredeyse hiç işlenmeyen ve üzerinde durulmayan olgu *geri bildirim* ve iletişimin *döngüsel* yapısıyla ilgili hususlardır. İletişim bilimi alanında yeni çalışmalar yapıldıkça iletişim olgusunun doğrusal modellerde dile getirilenlerden çok daha fazla faktörden etkilendiği ortaya çıkmış ve buna bağlı olarak etkileşimli ve daha çok boyutlu yeni iletişim modelleri geliştirilmiştir.

3.2. Etkileşimli Modellere Göre Dini İletişim

Bu modellerde iletişim olgusu mekanik bir akışın ötesinde karşılıklı etkileşime ve iletişimin içerisinde gerçekleştiği fiziksel, sosyal ve psikolojik çevrenin oluşturduğu birçok değişkenin etkisi altında gerçekleşen dinamik bir süreç olarak ele alınmıştır. Bu modellerde, iletişimi mekanik düzeyde ele alan doğrusal modellerde göz ardı edilen insani unsurlar ön plana çıkartılmaya çalışılmıştır. İletişimdeki bu dinamik yapıya dikkatlerimizi çeken yeni modellere göre iletişim süreçleri düz, çizgisel değil; dairesel, tekrarlanan ve sarmal özelliklerine sahiptir. Diğer taraftan alıcılar, kaynağın gönderdiği mesajları kendilerine göre yorumlayarak algırlarlar.²¹

3.2.1. İletişimdeki Döngüsellik

Osgood ve Schramm'ın (1954) geliştirdiği modelde iletişim dairesel bir süreç şeklinde değerlendirilmekte ve kaynak ile alıcının kullandığı sembollerin "anlamları" üzerinde durulmaktadır.²² Bu modelde taraflar eşit olarak tanımlanır ve her iki tarafın da aynı işlevleri yerine getirdiğine inanılır. Bu işlevler, kodlama, açıklama ve yorumlamadır.²³ Kaynağın kodladığı mesaj alıcı tarafından açıklanarak anlamlı hale getirilir. Dolayısıyla açıklama da en az kodlama kadar önemlidir ve belirleyicidir. İletişim süreci her iki taraf arasında bu şekilde bir döngü halinde gerçekleşir. Bu modeli geliştiren Schramm'a göre iletişimi bir yerde başlayıp bir yerde biten bir süreç olarak düşünmek yanıltıcı olur. Aslında

21 McQuail Denis - Windahl Swen, İletişim Modeller, çev. Kumlu Konca (İstanbul: İmge Kitabevi, ts.), 21.

22 Severin vd., İletişim Kuramları, 77.

23 McQuail Denis - Windahl Swen, İletişim Modeller, 34.

süreç sonsuzdur. Bizler küçük kumanda merkezleri gibi sonsuz sayıda enformasyon akımını alıp tekrar göndermekteyiz.²⁴

Bu modelde vurgulanan döngüsellik ve mesajın anlaşılmasında alıcı ko-numunda olan tarafın anlama biçimi vurgusu dini iletişim süreçlerinde de geçerlidir. Kaynak tarafından kodlanan ve dini içerik taşıyan bir mesajı, alıcı kendi din algısına göre yorumlar ve anlamlandırır. Bu iletişim sürecinde oluşacak olan anlam, her iki tarafın yorumlama ve algılamasına bağlıdır. Dolayısıyla kaynağın ulaştırmak istediği anlamın, hiçbir değişime uğramadan karşı tarafta oluşmasının da garantisi yoktur. Kaynağın anlatma kapasitesi kadar alıcının anlama kapasitesi de bu süreçlerde belirleyici olur. Örneğin dini içerikli bir konuşmada, dinleyiciler konuşmacının kullandığı bir kavramı var olan bilgilerine ve deneyimlerine göre yorumlayıp anlamlandıracaklardır. Usta bir konuşmacı, dinleyicilerinin yorumlarını da alarak bununla kendi mesajını zenginleştirir ve hedeflediği anlamın dinleyicilerin anlam dünyasında oluşmasını sağlayabilir.

3.2.2. İletişimdeki Devingenlik

İletişim sürecinin devingen yapısını en açık şekilde vurgulayan model Dance tarafından (1967) geliştirilen *spiral iletişim* modelidir. Bu modele göre iletişim süreci diğer sosyal etkileşimlerde olduğu gibi tarafların katılımıyla gittikçe genişleyen bir spiral şeklinde şekillenir. İletişim süreci, diğer tüm toplumsal süreçlerde olduğu gibi devamlı değişen öğeleri, ilişkileri ve çevresel etmenleri içerir. Spiral model, bu sürecin zamanla nasıl değiştiğini, boyutların nasıl farklılaştığını tanımlar. Örneğin; karşılıklı bir konuşmada tarafların konu ve gerçek hakkında giderek bilgilenmesi ile konu gittikçe farklı boyutlar kazanır.²⁵ Günlük konuşmalarımızda sıkça kullandığımız "*laf lafi açar*" deyimini bu durumun güzel bir ifadesidir.

Dini bir kavramı öğrencilerine anlatmaya çalışan bir öğretmen düşünün. Eğer bu öğretmen söz konusu kavramla ilgili olarak öğrencilerinin kendi deneyim alanlarıyla ilişkilendirme yapmalarına ve buradan hareketle anladıklarını paylaşmalarına uygun bir iletişim ortamı oluşturabilirse konuşmanın yelpazesi gittikçe genişler ve katılım daha yüksek düzeyde olur. Buna karşın eğer öğretmen, kavramı sadece kendi bilgisi ve deneyimi çerçevesinde işlemeye devam edip öğrencilerin referans çerçevesini harekete geçirecek etkinlikler yapmazsa konuşmanın yelpazesi daralır ve bir süre sonra diyalog, monologa dönüşmeye

24 McQuail Denis - Windahl Swen, İletişim Modeller, 34.

25 Demiray Uğur, Etkili iletişim.

başlar. O yüzden işlediğimiz konuları, hedef kitlemizin anlam dünyasıyla ilişkilendirecek içeriklerle ve etkinliklerle genişletmemiz gerekir.

Dinin içeriğini oluşturan soyut kavramların doğru bir şekilde anlaşılması için bu hassasiyetin mutlaka gözetilmesi gerekir. İki sahabe arasında yaşanan şu diyalog bunun çarpıcı bir örneğidir: Tefsir kaynaklarında aktarılan bir rivayete göre Hz. Ömer, 'Ubeyy b. Ka'b'a takvanın mahiyetini sormuştur. 'Ubeyy, O'na: *"Dikenli bir yolda hiç yürüdün mü?"* diye sormuş, Hz. Ömer: *"Evet"* cevabını verince, 'Ubeyy: *"Peki böyle bir yolda yürürken ne yaptın?"* diye sormuştur. Hz. Ömer: *"Elbiselerimi topladım ve mümkün olduğu kadar korundum."* deyince, 'Ubeyy: *"İşte takva budur. Yani diken batmasın diye çaba sarf etmemdir."* cevabını vermiştir.²⁶

Bu diyalogda takva kavramının her iki tarafın üzerinde uzlaşacağı bir metaforla kodlandığını görüyoruz. Günahlardan sakınmak ile dikenli bir yolda yürürken gösterilen hassasiyet ilişkilendirilmiş ve bu kavramın soyut manası zihinlerde şekillenmiştir. Dikenli yolda yürümüş olma deneyimini daha önce yaşamış olan Hz. Ömer, bu benzetme sayesinde takva kavramını zihninde rahatlıkla kodlamıştır.

3.2.3. İletişimde Algı ve Bağlamın Rolü

İletişimde algının ve ortamın rolüne yoğunlaşan Gerbner'in geliştirmiş olduğu modelde, bir olayı ya da olguyu kendine göre algılayan bir kişi bu algısını belirli bir şekilde kodlar ve karşı tarafa gönderir. Bu mesaja muhatap olan taraf da gelen mesajı kendine göre algılar. Gerbner'in modelinde (1956) bir iletişim süreci şu aşamalardan oluşur: *"Bir kişi, bir olayı algılayıp tepkide bulunduğu anda, belli bir ortamda, bazı araçlar kanalıyla kullanılabilir bir malzeme hazırlar. Bunun bir biçimi ve bağlamı vardır. Kaynak içeriği aktararak bazı sonuçlara yol açar"* (McQuail; Windahl, 2005: 38).²⁷ Görüldüğü gibi bir iletişim süreci kaynak durumundaki kişinin algılamasıyla başlayıp birçok aşamadan geçerek devam eden dinamik bir yapıdır. Özetle bu model, iletişim sürecinin subjektif, seçici, değişken, tahmin edilemez olduğunu insanlar arası iletişim sistemlerinin açık sistemler olduğunu ileri sürmektedir.²⁸

Şu örnek, bu modelin vurguladığı hususları anlamamızı kolaylaştıracak niteliktedir:

26 İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (Riyad: Dâru Tayyibe, 1997), .1: 42.

27 McQuail Denis - Windahl Swen, İletişim Modeller, 38.

28 McQuail Denis - Windahl Swen, İletişim Modeller, 40.

“Örneğin dedeniz, pencereden uzaklara bakarak ufukta bir hava kararması, bulutlanma görür ve hava kararması ve bulutlanma bağlamında fırtına, kar yağışı ya da sağanak yağışın olduğu algılamasında bulunur. Ve bu fotoğrafı size aktararak, havanın felaket bozuk olduğu gerçeğini, ortalığın toz duman olacağını algılamamız bağlamında aktarır. Burada gerçeğe ne kadar yakınsınız? Kuşkusuz algılamasının doğru olduğu oranda gerçeğe yakındır. Bunun için dedenizin “felaket bir hava” deneyimi, fırtınalı bir hava deneyiminin olması gereklidir. Bu iletiyi alan sizin, kardeşinize bu durumu aktarmasını düşündüğümüzde, iletiyi dedenizin ve onun anlattığından sizin algıladığınız kadarını iletacaksınız.”²⁹

Bu modelde görüldüğü gibi algı ve bağlam iletişimin seyrini belirleyen en önemli iki değişkendir. Algının, geçmişteki deneyimler, psikolojik faktörler, anlık durumlar, iletişim ortamı ve sözün bağlamı gibi birçok faktöre bağlı olarak değişebileceğini göz önünde bulundurduğumuzda iletişimin ne kadar dinamik ve devingen bir süreç olduğunu anlayabiliriz. Bu faktörleri dikkate alarak yapılandırılan bir iletişim süreci bizi hedefimize ulaştırabilecekken, bunları göz ardı ettiğimizde iletişim çatışmaları yaşarız.

Dinin özellikle duyuşsal boyutunun aşkın içeriğinden dolayı bu sahada farklı algıların oluşması gayet normaldir. Dolayısıyla dini iletişim süreçlerinde kaynakla alıcı arasında algılamada ve anlamlandırmada farklılıklar oluşabilir. Dinin metafizik ve soyut içeriğinin yanı sıra din duygusunun özneliği bu alandaki algılama farklılığını beraberinde getirmektedir. Örneğin Allah inancı, Allah sevgisi veya inanç esaslarına iman etmekle ilgili konulardaki bir iletişim sürecinde tarafların zihinlerinde ve duygu dünyalarında “kişiye özel” algılamalar ve anlamlar oluşabilir. Her kes kendi anlam dünyasına ve deneyimlerine göre zihninde bir resim oluşturabilir. İletişim sürecini başlatan kaynak kendi dini algısını, kendince uygun bulduğu bir şekilde kodlayarak ve belirlediği kanallarla muhatabına iletir. Bu mesaja muhatap olan alıcı ise kendi algılama kapasitesine göre gelen mesajı anlamlandırıp zihninde kodlar. Bu süreçte kodlamada ve kod açımında farklılıkların oluşması muhtemeldir. Bu farklılıkların bir soruna dönüşmemesi için muhatabımızın bizim söylediklerimizden ne anladığını ve nasıl anlamlandırıdığını bizzat ondan öğrenmeye çalışmamız gerekir. Bu da ancak geribildirim sürecinin etkin bir şekilde işletilmesiyle mümkün olur.

29 Demiray Uğur, “İletişim Modelleri”, Medya ve İletişim, ed. Gürcan H. İ. (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012), 41.

3.2.4. İlişkileri Dengede Tutma Çabası ve İletişim

Dengede kalma çabası insanın doğal bir yönelimi olarak kabul edilmektedir. Piaget'nin bilişsel gelişim kuramında ifade ettiği üzere, tüm organizmalar, doğuştan kendileri ve başkaları ile uzlaşmacı ilişkiler kuracak özelliktedir. Yani organizmanın tüm donanımı, en yüksek uyumunu sağlamaya yöneliktir.³⁰ Heider, Newcomb ve Festinger'in 1950'li yıllarda geliştirdiği iletişim modellerinde de bu temel ilke esas alınmıştır.³¹

İletişimde denge modellerine göre, zihinsel yapısıyla çevresi arasında bir çelişki yaşayan insan bu çelişkinin doğurduğu dengesizliği gidermek için çevresiyle iletişime girer ve zihnini kurcalayan söz konusu çelişkiyi giderinceye kadar iletişimini sürdürür. Bu iletişimin sonucunda belirli bir uzlaşmaya varmış olur. Dengede kalma çabası bazen de iletişim halinde olan iki insan arasında bazı konularda oluşan görüş ayrılıkları meydana geldiğinde kendini gösterir. Örneğin A ve B kişinin X konusu hakkındaki tutumları ve görüşleri birbiriyle uyumlu olduğunda bu uyum taraflar arasında uyumlu bir iletişime yol açar. Buna karşın tarafların X konusu hakkındaki görüşleri ve tutumları farklılaştığında tarafları rahatsız eden bir dengesizlik durumu meydana gelir. Her iki taraf da bu dengesizliğin oluşturduğu zihinsel ve duygusal rahatsızlığı gidermek için harekete geçerler. Sonunda ya taraflardan biri diğerinin görüşünü benimser veya var olan görüş farklılığı taraflar arasındaki iletişimin yeni bir boyut kazanmasıyla sonuçlanır. Ancak her iki şekilde de belirsizlik giderilmiş olur.³²

Dengede kalmaya ayarlı insan zihni din ve inanç konularında da çelişkiye tahammül edemez. Kafasını kurcalayan sorulara ve sorunlara çevresinden cevaplar aramaya çalışır ve belirli bir dengeye ulaşıncaya kadar da bu çabası devam eder. Kur'an-ı Kerim'de çarpıcı bir şekilde anlatılan Hz. İbrahim'in gerçek yaratıcıyı arama çabasıyla ilgili meşhur kıssa bu açıdan değerlendirilebilir (Bkz: En'âm 6/75-79). İnsanın bu arayışı iç dünyasıyla sınırlı değildir. Çevremizde iletişim halinde olduğumuz insanlarla yaşanan görüş farklılıklarında oluşan çelişkili durumlarda da benzer bir çabaya gireriz. İnanç, ibadet veya başka bir dini konu hakkında görüşlerimiz farklılaştığında bu durum bizi zihinsel olarak rahatsız eder. Aslında bu rahatsızlık iletişimimizi tetikler ve bir dengeye ulaşmaya çalışırız. Sonunda ya ortak bir noktada buluşuruz ya da görüş farklılığımıza göre yeni bir iletişim düzeyinde karar kılırız. Bu sürecin

30 Senemoğlu Nuray, Gelişim Öğrenme Ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya (Ankara: Gazi Kitabevi, 1994).

31 Güngör Nazife, İletişim Kuramlar Yaklaşımlar (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2020), 75.

32 Güngör Nazife, İletişim Kuramlar Yaklaşımlar, 76-78.

bizim açımızdan en önemli kazanımı bu vesileyle yeni şeyler öğrenme ve bilgilerimizi test etme fırsatlarının oluşmasıdır.

3.2.5. İletişimde Karşılıklı Etkileşimin Rolü

İletişimi doğrusal bir akış şeklinde ele alan iletişim modellerinde tarafların ilişkisi ve iletişim araçları üzerinde yeterince durulmamıştır. Bu eksikliği fark eden Westley ve Maclean'ın geliştirdiği iletişim modelinde (1957) tarafların kişilerarası ilişkisi ve özellikle kitle iletişiminde devrede olan mesaj taşıyıcıların işleyişi üzerinde durulmaktadır. Bu modelde iletişim karşılıklı işleyen bir süreç olarak tanımlanmakta ve buna bağlı olarak geribesleme (feedback) ögesi gündeme getirilmektedir.³³

Bu iletişim modelinde iletişim sürecinin işleyişi şu şekilde betimlenmektedir: A kişisi, C adındaki bir araçla B kişisine iletisini gönderir. B kişisi, aldığı mesajlara ilişkin tepkisini C aracılığıyla veya doğrudan (aracısız) A kişisine iletir. Böylece iletişim karşılıklı işleyen bir süreç ve bir etkileşim halinde gerçekleşir. İletişimin kişilerarası ilişkiler düzeyinde gerçekleşmesi durumunda geribesleme, sürece anında ve doğrudan dâhil olur. Kitle iletişiminde ise hem mesajların kaynaktan alıcıya iletilmesinde hem de geribildirimlerin iletilmesinde bazı kanallar veya araçlar (kitle iletişim araçları) devrede olur.³⁴

Bu modelde A kaynağından B alıcısına X konusuyla ilgili iletilebilecek birçok mesaj arasından bazılarının seçilmiş olabileceği; diğer taraftan B kişinin de A kaynağından gelen mesajlar arasından bazılarını yoğunlaşmış onlarla ilgili tepkide bulunabileceği hususu üzerinde durulmaktadır. Kitle iletişiminde ise A ile B arasında kanal görevi gören kişi ya da kurumların mesajlar üzerinde bazı tasarruflarda bulunabilme ihtimaline dikkatlerimiz çekilmektedir.³⁵ Örneğin bir muhabir haber merkezine araştırdığı bir konuyla ilgili elde ettiği verileri gönderir. Ancak haber merkezindeki yetkililer gelen materyaller arasından bazılarını seçerek ve kurgulayarak kamuoyu ile paylaşabilirler. Böylece konuyla ilgili haber iki defa müdahale görmüş olur. Söz konusu haber okuyucusuna ulaştığında ise bu sefer alıcılar haberin kendilerine ilginç gelen kısmıyla ilgilenir ve tepkide bulunurlar. Aslında bu da üçüncü bir müdahaledir. Bu süreçler günlük haber alanıyla sınırlı değildir. Örneğin bilimsel yayın yapan bir dergide de editörler gelen yazılara bazı müdahalelerde bulunabilmektedir.

33 Güngör Nazife, İletişim Kuramlar Yaklaşımlar, 68.

34 Güngör Nazife, İletişim Kuramlar Yaklaşımlar, 68.

35 McQuail Denis - Windahl Swen, İletişim Modeller, 55.

Dini iletişim sahasında bu etkileşimin yansımalarını değişik şekillerde görebiliyoruz. En basit şekliyle sınıfta ders işleyen bir öğretmen veya camide vaaz eden bir görevli işlediği konuyla ilgili bazı mesajları seçerek muhataplarına iletmek durumundadır. Bu seçimde kaynağın, bilgisi, deneyimi, düşünme biçimi, din algısı, beklentileri, psikolojik durumu, iletişim ortamı gibi yüzlerce faktör etkili olmaktadır. Aynı seçici tavrı alıcı konumunda olanlar da gösterir. Bazen kaynağın iletmeyi hiç düşünmediği ve istemediği bir algı da oluşmuş olabilir. Algıda seçicilik dediğimiz olgu bu süreçlerde kendini gösterir. Mesajların bir kurum aracılığıyla iletildiği kitlesel iletişim süreçlerinde ise aracı kurumun müdahalesine uğrayan mesaj bambaşka bir şekil alabilir. Belirli bir dini anlayışı benimseyen herhangi bir kurumun yayınlarını bu açıdan analiz eden her kes bu etkileşimi rahatlıkla görebilir. Siyasi, ekonomik, kültürel vb. birçok boyutu olan bu durum geçmişten günümüze her zaman yaşanmaktadır.

3.2.6. İletişimde Sosyal Yapının Rolü

Sosyal bir varlık olan insanın her türlü iletişimi belirli bir sosyal yapı içerisinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla iletişim olgusunun sosyolojik boyutunun dikkate alınması gerekir. John W. Riley ve Matilda W. Riley geliştirdikleri modelde iletişimin sosyolojik boyutunu gündeme getirmişlerdir. Bu modele göre iletişimde bulunan insanlar içerisinde buldukları birincil ve ikincil grupların etkisinde hareket ederler. Her iki taraf da içerisinde yer aldıkları sosyal yapı, sosyal ilişkiler ve özellikle de birincil grup ilişkilerinin etkisinde iletişimsel işleyiş sürecini biçimlendirirler.³⁶ Dolayısıyla iletişim sürecinin içerisinde gerçekleştiği toplumsal yapıyı göz önünde bulundurmamak gerekir.

Din algısının oluşumunda ve insanın dinle olan ilişkisinde başta aile olmak üzere içerisinde yer alınan toplumsal yapının belirleyici etkisi dini iletişimin sosyolojik boyutunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla dini iletişim süreçlerinde kaynağın oluşturduğu mesajlarda ve alıcı tarafın bu mesajları algılamasında, içerisinde yer aldıkları toplumsal yapının etkili olacağını öngörmek gerekir. Ailenin yanı sıra özellikle dini mensubiyetler, mezhep, meşrep gibi aidiyetler insanların bu alandaki iletişim biçimlerinde belirleyici olur. Dini gelenek içerisinde oluşan yapılar geçmişte ve günümüzde birçok dini konuda farklı bakış açılarının gelişmesine yol açmıştır. Buna bağlı olarak aynı dili konuştuğunu zanneden insanların bazen anlaşmakta zorlandıklarını görebiliyoruz. Dolayısıyla bu sosyolojik gerçeği her zaman göz önünde bulundurmamak gerekir. Dini iletişim alanlarında zaman zaman yaşanan iletişim çatışmalarının temelini indiğimizde söz konusu mensubiyetlerin etkisini rahatlıkla görebiliriz.

36 Güngör Nazife, İletişim Kuramlar Yaklaşımlar, 70.

4. SONUÇ

Dini iletişim, dini içerikli bir duygunun, bilginin, haberin, düşünce veya tutumun bazı simgeler ve kanallar aracılığıyla kişiler, gruplar arasında ya da toplumsal düzeyde belirli ortamlarda paylaşıldığı dinamik bir süreç şeklinde tanımlanabilir. Tanımından da anlaşılacağı gibi dini iletişimi diğer iletişim türlerinden ayıran en temel özellik paylaşımına konu edilen mesajın dini içerikli olmasıdır. Buna bağlı olarak dini simgeler ve sembollerin kullanılması da dini iletişimin doğasının önemli bir parçasıdır. Bunun dışındaki değişkenler konusunda dini iletişimi genel iletişim kavramının içerisinde değerlendirmek daha gerçekçi bir değerlendirme olacaktır.

Dini iletişim, dinin doğasından dolayı metafiziksel bir boyuta sahip olsa da insanlar arasında gerçekleşen yapısından dolayı içerisinde psikolojik, sosyolojik, kültürel, teknik vs. birçok unsur barındıran dinamik bir süreçtir. Bu unsurların iletişim sürecindeki etkisini somut bir şekilde ortaya koymada iletişim modellerinden yararlanabiliriz.

İletişimi doğrusal ve mekanik bir akış şeklinde değerlendiren doğrusal modellerde iletişim kaynağının yetkinliği en temel konu olarak ele alınmaktadır. Buna bağlı olarak kaynağın en uygun mesajı seçebilmesi, vermek istediği mesajı ifade edecek şekilde kodlayabilmesi, en etkili taşıyıcı kanalı seçmesi ve kayıpsız bir şekilde alıcısına ulaştırması konuları üzerinde durulmuştur. Doğrusal modeller ışığında dini iletişimin doğasıyla ilgili olarak şu hususlar dikkat çekmektedir.

- ✓ Dini iletişimde, dinin aşkın ve metafizik yapısı, kastedilen manayı kodlamada, mesajı taşıyabilecek kanalları tespit etmede ve söz konusu mesajı aslına uygun bir şekilde hedefine ulaştırmada bazı zorlukları beraberinde getirmektedir.
- ✓ Dini iletişim sahasında çalışan kişilerin din bilgisinin yanı sıra dil, üslup, psikoloji, iletişim bilgisi ve teknolojisi gibi alanlarda da yetkin olmaları oldukça önemlidir.

Etkileşimli iletişim modellerine göre ise dini iletişim olgusu mekanik bir akışın ötesinde karşılıklı etkileşime ve iletişimin içerisinde gerçekleştiği fiziksel, sosyal ve psikolojik çevrenin oluşturduğu birçok değişkenin etkisi altında gerçekleşen dinamik bir süreç olarak ele alınmalıdır. Zira iletişimdeki bu dinamik yapıya dikkatlerimizi çeken yeni modellere göre iletişim süreçleri düz, çizgisel

değil; dairesel, tekrarlanan ve sarmal özelliklerine sahiptir. Buna göre dini iletişimin doğasında şu özellikler yer almaktadır.

- ✓ Her türlü dini iletişim süreci, diğer tüm toplumsal süreçlerde olduğu gibi devamlı değişen öğeleri, ilişkileri ve çevresel etmenleri içerir.
- ✓ Algı ve bağlam dini iletişimin seyrini belirleyen en önemli iki değişkendir.
- ✓ Karşılıklı işleyen bir süreç şeklinde gerçekleşen dini iletişimde geribesleme (feedback) ögesi oldukça önemlidir.
- ✓ Din algısının oluşumunda ve insanın dinle olan ilişkisinde başta aile olmak üzere içerisinde yer alınan toplumsal yapının belirleyici etkisi dini iletişimin sosyolojik boyutunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla dini iletişim süreçlerinde kaynağın oluşturduğu mesajlarda ve alıcı tarafın bu mesajları algılamasında, içerisinde yer aldıkları toplumsal yapının etkili olacağını da öngörmek gerekir.

5. KAYNAKLAR

- Aristoteles. Retorik. çev. Mehmet H Doğan. İstanbul: YKY, 2006.
- Aysel Aziz. İletişime Giriş. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 5. Baskı., 2023.
- Cebeci Suat. Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Baskı., 2011.
- Certel Hüseyin. "Din-İletişim İlişkisi ve Dinî İletişim Engelleri". SDÜ İlâhiyat Fakültesi Dergisi 2/21 (2008), 127-158.
- Demiray Uğur. Etkili iletişim. ed. Demiray Uğur. Ankara: Pegem Akademi, 2008.
- Demiray Uğur. "İletişim Modelleri". Medya ve İletişim. ed. Gürcan H. İ. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı., 2012.
- Dökmen, Üstün. Sanatta Ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları Ve Empati, 2015.
- Fiske, John vd. İletişim çalışmalarına giriş. Ankara: Pharmakon, 2015.
- Güngör Nazife. İletişim Kuramlar Yaklaşımlar. Ankara: Siyasal Kitabevi, 5. Baskı., 2020.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm. 5 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1997.
- İbn Manzur, Ebu'l Fadl, Cemalu'd-din, Muhammed, b. Mukrim, el-Efriki, Lisanu'l Arabi, Daru'l Fikr, Beyrut, 1. Baskı, 1990. - İbn. Hanbel, Ahmetİbn Manzur, Ebu'l Fadl,

Cemalu'd-din, Muhammed, b. Mukrim, el-Efriki, .,Lisanu'l Arabi. Beyrut: Daru'l Fikr, 1. Basım, 1990.

Kaya, Alim. Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim. Ankara: Pegem Akademi, 2017.

Kılıç, Veysel. Dilin İşlevleri ve İletişim: Dilbilim Açısından Kuramsal Bir Çalışma. İstanbul: Papatya, 2002.

Kocabaş, Füsün vd. Reklam Ve Halkla İlişkilerde Hedef Kitle. İstanbul: İletişim yayınları, 2000.

Koç Ahmet. Din Eğitiminde Etkili İletişim. İstanbul: Rağbet Yayınları, 3. Baskı., 2014.

Köylü Mustafa. Psiko-Sosyal Açından İletişim. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Baskı., 2011.

McQuail Denis - Windahl Swen. İletişim Modeller. çev. Kumlu Konca. İstanbul: İmge Kitabevi, ts.

Oskay Ünsal. İletişimin ABC'si. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2015.

Senemoğlu Nuray. Gelişim Öğrenme Ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya. Ankara: Gazi Kitabevi, 1994.

Severin, Werner J vd. İletişim Kuramları: Kökenleri, Yöntemleri Ve Kitle İletişim Araçlarında Kullanımları. Eskişehir: Anadolu Univ., 1994.

TDK. "Güncel Türkçe Sözlük". http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.597991840f5e16.19445040. 11 Ocak 2020

Zılhoğlu, Merih. İletişim Nedir? İstanbul: Cem Yayınevi, 2014.